

A magyar dialektológia 1980 utáni történetéhez

KISS JENŐ

1. 1980 nem határátkö a magyar dialektológia történetében. A tanulmány címébe azért került mégis ez az évszám, mert a nagyatlasz utáni korszakban a regionális köznyelvi kutatások központi témaként való terjedése mellett ekkortól kezdve jelentkezett a dialektológia új helyzetfölmérésének az igénye, feladatai átgondolásának a szükségessége, a továbblépés kívánatos útjainak a keresése. Ebben elsősorban a terjedő szociolingvisztikai szemlélet, illetőleg a nyelvjárások helyzetének módosulása játszott döntő szerepet.

Az alább közlendő egykori dokumentumokban foglalt szándékok nagy része nem valósult meg. Nyilvánossá tételük mégis adalékot jelenthet arra vonatkozóan, milyen elképzelések születtek annak idején a tudományszak továbbvitelére. (A körlevelek közzétételére azért vállalkoztam, mert „házigazda”-ként föltehetőleg nálam őrződtek meg hiánytalanul.) A válaszadás részben tudományszociológiai megközelítést kíván. Részletekbe bocsátkozni ugyan itt nincs mód, bizonyos tudománytörténeti tények fölidézése viszont nem haszontalan. Egy-egy tudományszak sorsát ugyanis nemcsak, sőt elsősorban nem is saját belső önmozgása határozza meg, hanem az a tudományos, tudománypolitikai és társadalmi közeg, amelyben a diszciplínák művelői és a diszciplínák élnek.

2. Lássuk először a közvetlen előzményeket! Az 1980-as évek elejére megjelent a nagyatlasz mindegyik kötete (MNYA. 1–6), megjelent az atlaszról szóló módszertani összefoglaló kötet (DEME–IMRE 1975), megjelent IMRE SAMUNAK a nagyatlasz anyaga alapján készült nagy szintézise, amely minden korábbit messze felülhaladó minőségben mutatja be a magyar nyelvjárások tipológiáját és fontos hangtani jellemzőinek a rendszeres leírását (1971), napvilágot látott BENKŐ LORÁND úttörő munkája a nagyatlasz anyagának történeti nyelvföldrajzi hasznosíthatóságáról (1967). Külön kiemelendő fontos tény, hogy 1981-ben indult a szombathelyi dialektológiai szimpóziumoknak, nyelvjárástani konferenciáknak, a nyelvjáráskutatók seregszemléjének a sorozata, amelynek eddigi utolsó eseménye 2007-ben volt. 1972-ben indultak meg az atlaszgyűjtői tapasztalatok nyomán s emelkedtek hivatalos intézeti tervmunkai szintre a regionális köznyelvi kutatások, s 1979-ben meg is jelent e vizsgálatok első reprezentatív

tanulmánygyűjteménye (IMRE szerk. 1979). Több-kevesebb bizonytalanság kísérette persze ezeket az új kutatásokat, erre utal DEME LÁSZLÓ kérdésfölvetése is, hogy tudniillik megvizsgálandó, „ami regionális köznyelviség címen fut, abban mi a dialektológia” (1982. március 21-i leveléből), s IMRE SAMU korábbi vitákat lezáró ígérennyel megfogalmazott véleménye: „ezt a területet [a regionális köznyelv kutatását] ma már mindenképpen a dialektológia szerves részének kell tekintenünk” (1982. március 19-i leveléből). Erre az időre megjelent tehát a nagyatlász gyűjtése tapasztalatainak szemléletformáló hatása: „A praxis lebentette fel a fátylat arról is, amit a teoretikus indulás szociolingvisztika néven ismer: hogy a különféle társadalmi helyzetekben és rétegekben való forgolódás nyomai hogyan jelentkeznek az egyéni nyelvhasználaton, s ezek az egyéni vonások hogyan hatnak vissza magára a nyelvi rétegződésre, egységesedésre és szétkülönülésre” (DEME 1997: 46).

1981 májusában BALOGH LAJOS mint témafelelős az IMRE SAMUval történt tanácskozás alapján a Nyelvtudományi Intézetben készített egy tervezetet a nyelvjárási és regionális köznyelvi szövegek magnetofonnal történő gyűjtéséről. A tervezetben nevesítve voltak a kutatóhelyek és a kutatásban részt vevő intézmények is. Az Intézet a gyűjtésben való részvételre, valamint a szervezési és koordináló feladatok ellátására volt kijelölve, az egyetemekre és főiskolákra pedig általában a többé-kevésbé vonzáskörükbe tartozó településeken való gyűjtés várt. A szándék az volt, hogy a nagyatlász 20 évvel korábban készült magnetofonos fölvételei után korszerűbb technikai eszközökkel készüljenek hangfelvételek azonos szempontok szerint (adatközlők, témák). 1986-tól négy éven át az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával zajlottak a kutatások, s az első szakaszban anyaggyűjtés folyt, szövegfelvételek készültek, elsősorban vidéki egyetemek és főiskolák tanárainak köszönhetően: ebből a gyűjtésből készült is egy szöveggyűjtemény, amely 1993-ban jelent meg (BALOGH szerk. 1993). 1996-ban pedig a közreműködő vidéki nyelvészek (Bokor József, K. Fábian Ilona, Guttmann Miklós, Pesti János, Rónai Béla és Zilahi Lajos) 13 tanulmánya látott napvilágot a Nyelvtudományi Intézet kiadásában (BALOGH szerk. 1996) — ezek a tanulmányok azonban az 1980-as évek végén elkészültek már.

3. A körlevelek.

Az 1982-es körlevél:

„Tisztelt Kolléga!

Szakmai ügyben, dialektológiai vonatkozású kérdéssel keresem föl.

A nyelvjárások kutatásán talán lendíthetünk valamit, ha tudunk arról, mit csinálnak e téren azok, akik rendszeresen foglalkoznak dialektológiával. Ezért azt gondoltuk többen is, gyakorló nyelvjárásgyűjtők, érdemes volna megkérdeznünk kollégáinkat, milyen dialektológiai témán dolgoznak jelenleg, s mit terveznek a jövőre. Arra kérném, szíveskedjék válaszolni a kérdésekre.

[1. Milyen nyelvjárási témán dolgozik/dolgozol? 2. Milyen dialektológiai munkát tervez/tervezel a közeljövőre? 3. Kik vannak látókörében/látókörödben, ill. környezetében/környezetében, akik nyelvjárásgyűjtő és feldolgozó munkát (is) végeznek?]

Az eddig beérkezett válaszokból az már látszik, hogy bár elég kevesen foglalkozunk a nyelvjárások rendszeres vizsgálatával, meglehetősen sok téma foglalkoztatja a népnyelv bűvárlóit. Válaszát előre is köszönöm. Üdvözlettel

Budapest, 1982 márciusa Kiss Jenő”

Írásban negyvenhatan válaszoltak: Ábrahám Imre, Balogh Dezső, Balogh Lajos, Batár Ilona, Bokor József, Deme László, Fercsik Erzsébet, Fülöp Lajos, Gálffy Mózes, Galuska Imre, Guttmann Miklós, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila, Hévvízi Sándor, Imre Samu, Jónás Frigyes, Kakuk Mátyás, Kálmán Béla, Király Lajos, Kolláth Anna, Kontra Miklós, Kováts Dániel, Lizanec Péter, B. Lőrinczy Éva, Lőrincze Lajos, Mizser Lajos, Mokány Sándor, Molnár Zoltán, Nagy Géza, Nyíri Antal, Nyirkos István, Ördög Ferenc, Pap János, Péntek János, Rónai Béla, Szabó Géza, Szabó József, Szathmári István, Szépe György, Temesi Mihály, G. Varga Györgyi, Varga Józsefné, Várkonyi Imre, Végh József, Vörös Ottó, Zilahi Lajos. Szóban válaszolt: Benkő Loránd, Juhász Dezső, Fodor Katalin, Zelliger Erzsébet.

Az 1991-es körlevél:

„Kedves Barátom!

1. Egybehangzó a magyar dialektológusok véleménye: összefogásunk, céltudatos erőfeszítésünk nélkül a hazai dialektológia egyre kevésbé tud megfelelni a vele szemben támasztható elvárásoknak. Az okokról alkalmas helyen szót kell majd ejtenünk. Most azonban az a legfontosabb, hogy a magyar dialektológusok egyre zsugorodó kis csoportja erőit összefogva elvégezze azt, amit elvégeznie föltétlenül szükségesnek, egyszersmind pedig — reálisan számot vetve lehetőségeivel — megvalósíthatónak ítélt.

Gyakorlati okokból az látszik célszerűnek, hogy először a mai dialektológus derékhad néhány tagja vitassa meg egy baráti megbeszélés keretében a közeljövő fontosabb teendőit. Ez után volna tanácsos — a megvitatandó témakörök rögzítése, ill. megfelelő tájékoztató anyagok kiküldése után — dialektológiai szimpóziumot tartanunk valamennyi érdekelt részvételével. Ezen a tudományos ülészakon kellene megvitatnunk azokat az elképzeléseket, ill. véglegesítenünk azon konkrét terveket, amelyeket megvalósíthatónak gondolunk. Éspedig úgy, hogy a feladatokhoz megtaláljuk a feladat elvégzését vállalókat is.

2. A tervezett szakmai megbeszélésen elsősorban a következők megvitatása látszik szükségesnek:

– Széles körű, koncepciózus gyűjtést kellene megindítani, amely gyűjtés — ritka kutatópont-hálózattal ugyan, de — a magyar nyelvterületből lehetőség sze-

rint minél többet lefedne, sőt kiterjedne a diaszpóra-magyarság nyelvhasználatára is. A gyűjtés közösen elhatározandó, azonos szempontok figyelembe vételével folya, és pedig hármassal. Egyrészt reprezentatív szövegfölvételek készülnének közösen kijelölendő települések nyelvhasználatáról (tehát nem csak nyelvjárásáról vagy regionális köznyelviségéről vagy köznyelvéről!). Másrészt — a Kárpát-medencében — A magyar nyelvjárások atlasza [tehát a nagyatlasz] kérdőívének meghatározott számú, elsősorban lexikai tételét kérdeznék ki. Harmadrészt olyan kérdésekre kérnénk választ, amelyekkel a nyelvi tudat tartományát járnánk körül. A gyűjtés értelemszerűen nyelvészeti szemléletű lenne, s a nyelvészeti paraméterek közül az életkor, a nem, a foglalkozás, az iskolázottsági fok, az ingázás, a két- vagy többnyelvűség jelenthetné azt a szempont-minimumot, amely a gyűjtéskor figyelembe veendő. A gyűjtés — az anyag egyidejűségét biztosítandó — néhány évnél tovább nem tarthatna. A tervezett vállalkozást a beszélt magyar nyelvre vonatkozó kutatások szerves részének tekintjük.

– Tudnunk kellene pontosan, milyen dialektológiai anyagokat, szövegfölvételeket tárolnak az egyes kutatóhelyek, ill. egyetemek, főiskolák, múzeumok stb., ezekről katalógust volna célszerű készíteni. Arról is tudnunk kellene, hogy hol s milyen nagyobb szabású elemző (anyagfeldolgozó) munkák folynak, ha folynak egyáltalán. Ezzel kapcsolatban Balogh Lajostól kérünk részletes tájékoztatást korábbi intézeti [a Nyelvtudományi Intézetéről van szó] tervekről, ill. most is folyó idevágó munkálatokról.

– Tisztázni szükséges a gyűjtés anyagi, ill. a gyűjtendő anyagok elhelyezésének, tárolásának, kutathatóságának a lehetséges föltételeit, beleértve egy esetleges központi dialektológiai adatbank megteremtésének a tervét is.

– Végül, de egyáltalán nem utolsósorban: föl kell mérnünk, kik azok, akikre számíthatunk, miben számíthatunk rájuk, hol tudnának gyűjteni (ettől függ, mely településeket vehetjük föl kutatópontként), kiket (munkatársakat, tanítványokat) tudnánk bevonni a gyűjtésbe.

A fölsorolt javaslatok értelmezésünk szerint természetesen nem jelentik a más irányú (pl. szókészleti és frazeológiai) gyűjtési és feldolgozási munkálatok háttérbe szorítását, sem pedig az egyéni tervek megvalósításának akadályozását. Ellenkezőleg: a több szempontú és több oldalú gyűjtésektől és feldolgozásoktól termékenyítő kölcsönhatást remélünk.

3. A szűk körben megbeszélendő és majdan elfogadott közös programot írásban rögzítenénk, s mindenkire eljuttatnánk, akinek a támogatására, ill. aktív részvételére számíthatunk. Ez után kerülne sor valamikor a tematikus dialektológiai szimpózium megrendezésére, majd pedig bizonyos anyagi támogatások megszerzésének kísérletére. (Erről is szót ejtünk megbeszélésünkön.)

4. A föntiek szellemében és értelmében — a Magyar Nyelvtudományi Társaság égisze alatt — kerül sor az első tájékoztató-tájékoztató megbeszélésre, amely-

nek időpontja 1991. március 22., péntek délelőtt 10 óra, helye pedig az ELTE BTK IV. em. 48-as szobája. Megbeszélésünk alapanyagául a fentiekben megfogalmazottak szolgálhatnak. Valamennyi javaslat természetesen csak javaslat egyelőre, semmi más. Tervvé egyetértés és közös akarat teheti csak őket.

Tisztelettel kérlek, vegyél részt Te is megbeszélésünkön. Úgy vélem, az ügy fontosságának emlegetése fölösleges volna ebben az esetben. A — legkésőbb 1991. március 22-i — viszontlátásig barátsággal köszöntlek.

Budapest, 1991. január 31. Kiss Jenő

A 2001-es körlevél:

„Kedves Barátom, kedves Dialektológus-társam!

Szombathelyi szimpóziumunkon jeleztem, hogy 2002. januárjában szeretnék megszervezni egy szakmai összejevetelt, megbeszélést a magyar dialektológiával összefüggő problémákról. Éspedig azokkal, akik az egyetemi és főiskolai magyar nyelvészeti tanszékeken a dialektológia-oktatásért felelősek, illetőleg azt végzik (is). Természetesen egy intézményből egy kolléga is elegendő, de mindenkit szívesen látok, aki részt kíván venni ezen a megbeszélésen. Ha szükséges, természetesen külön írok a tanszékvezetőknek is. Erre vonatkozó jelzéseket is köszönettel veszek. Egyelőre azonban csak dialektológus kollégákat keresek föl levellemmel.

A tervezett megbeszélés néhány óránál tovább nem tartana, tehát a megérkezés és az időben történő elutazás nem ütközne nehézségbe. Három januári időpont-javaslatom van: 15-e, 16-a és 17-e. Azt kérem, szíveskedjék/szíveskedjél megjelölni azokat, amelyek megfelelnek, hogy kiválaszthassam azt, amelyik mindenkinek megfelel. A válaszok befutása után további információkat adok, hogy megbeszélésünk hatékonyabb lehessen. Mielőbbi választ/válaszodat remélve, szíves köszöntéssel

Budapest, 2001. XII. 6. Mikulás napján Kiss Jenő

2002. január 21.:

„Emlékeztető följegyzés a dialektológus-összejevetelről.

2002. január 17-én az ELTE BTK Pesti B. u. 1. épületében, Benkő tanár úr szobájában (III. em. 6.) a következők jöttek össze a magyar dialektológiával összefüggő kérdések megbeszélésére: Balogh Lajos (Bp., Nyelvtudományi Intézet és ELTE), Fekete Péter (Eger), Hajdú Mihály (Bp., ELTE), Juhász Dezső (Bp., ELTE), Kálnási Árpád (Debrecen, DE), Kiss Jenő (Bp., ELTE), Molnár Zoltán (Szombathely), Posgay Ildikó (Bp., KGRE), Szabó József (Szeged, SZE), Unti Mária és Varga Józsefné (Győr). A hiányzók kimentették magukat.

Az elhangzottak alapján a következők rögzítése és emlékezetbe idézése látszik különösen is fontosnak.

Azon szakmai meggyőződésből kiindulva, hogy a dialektológia is fontos a nyelvtudomány egésze szempontjából, szükségesnek tartjuk a magyar dialeкто-

lógia további korszerűsítését, egyszersmind — s vele párhuzamosan — helyzetének és megítélésének javítását. (Ennek letéteményesei természetesen maguk a dialektológusok lehetnek csupán.) E célból a következőket tartjuk szükségesnek.

1. Javasoljuk a magyar dialektológusok önkéntes, közérdekű szakmai társaságának, a Magyar Dialektológusok Munkaközösségének a megalakítását, amelynek legfőbb feladata a dialektológusok egymás közötti szakmai kommunikációjának az intenzívebbé tétele, a magyarra vonatkozó dialektológiai kutatások ésszerű és célszerű összehangolása, illetőleg támogatása, a külföldi kapcsolatok szélesítése, s a szakmai információáramlás meggyorsítása lenne. Továbbá az, hogy a szükségesnek tartott esetekben kompetens közösségi szakmai vélemény hangozzék el nyilvánosan is a dialektológiát érintő kérdésekben.

2. A rendszeres szakmai kapcsolattartás, véleménycsere és információáramoltatás biztosítása céljából szükségesnek látszik:

a) félévenként (megfelelően előkészítendő) szakmai összejövetel tartása a dialektológia oktatásában és kutatásában részt vevő, ill. azért felelős egyetemi, főiskolai és intézeti kollégákkal,

b) kétévenként, változó színhelyeken (vándorgyűlésekhez hasonlóan) szakmai szimpóziumok tartása,

c) minden hatodik évben dialektológiai kongresszus/konferencia tartása Szombathelyen (az eddigi szimpóziumok folytatásaként).

3. Szükséges továbbá:

a) nagyobb volumenű, esetleg országos, sőt a magyar nyelvterület egészére kiterjedő közös kutatási terv(ek) kidolgozása, együttműködéses pályázatok készítése és kooperáció egyéni és kollektív tudományos vállalkozásokban is,

b) nagyobb figyelem fordítandó az utánpótlás nevelésére, mivel a több okból se divatos, a gyors érvényesülés lehetőségével nem kecsegtető diszciplína mellett kitartó fiatalok száma erősen korlátozott,

c) a nyelvjárásgyűjtő gyakorlatok, szakmai kirándulások lehetőség szerinti megszervezése azért kiemelten fontos, mert a hús-vér nyelvjárási beszélőkkel falusi környezetben való találkozásnak szemléletformáló, horizonttágító hatása van,

d) külön súlyt ajánlatos fektetni a nyelvjárásokkal és a nyelvjárási beszélőkkel összefüggő, a társadalom nagy részében élő negatív vélekedések, tévhitek eloszlására, az anyanyelvi oktatásban a nyelvjárási nyelvhasználat humánus és szakszerű kezelése szükségességének a széles körű tudatosítására.

Budapest, 2002. I. 21.

Kiss Jenő”

4. A felsőoktatásban Magyarországon 2006-ban vezették be a bolognai rendszert, amely a dialektológia-oktatás térvesztését hozta magával több felsőoktatási intézmény magyar szakán. Az az ezzel kapcsolatos, aggodalomra okot adó hely-

zet is bekövetkezett, hogy a magyar szakos egyetemi oktatásban a dialektológiának az egyetemek többségén már nincs aktív szakembere, s ez előrevetíti a dialektológus utánpótlás-nevelésnek ezekben az intézményekben való ellehetetlenülését is. Végezetül az országos szempontból mintaadó szerepe, szervező kapacitásai miatt is vezető szerepet játszó Nyelvtudományi Intézetben nincs már semmiféle magyar dialektológiai kutatás. E tény annak ismeretében különösen is elgondolkodtató, amit SZÉPE GYÖRGY vetett papírra 2001-ben: „az ötvenes években vitathatatlanul a magyar nyelvészet és azon belül is a nyelvatlasz munkatársai rendelkeztek a legnagyobb belső presztízzsel az intézetben” (12).

Annak, hogy a nyelvjáráskutatás nem vett fordulatot a szövegtan irányába (ahogy azt SZABÓ ZOLTÁN 1994-es tanulmányában megfogalmazta: „tulajdonképpen a »nyelvjárási textológia« kellene hogy a nyelvjáráskutatás legjelentősebb ága legyen”, 58), kettős oka van. Egyrészt az, hogy a dialektológiát saját belső logikája a korszerűsödés más irányába, tudniillik a változásvizsgálatnak és a szociodialektológia kialakításának az irányába vitte. Merthogy nem a nyelvi szerkezet, hanem a nyelvjárási nyelvhasználat társadalmi meghatározottsága került a dialektológiai vizsgálatok fókuszába. Másrészt pedig az a tény, hogy a nyelvjárástani kutatások középpontjában hagyományosan az alsóbb nyelvi szintek vizsgálata állt mindig is — nagyrészt azért, mert a magasabb nyelvi szinteken, így már a mondat szintjén is kevés és csekély különbség van a magyarban a köznyelv és a nyelvjárások között. Köztudott ugyanis, hogy minden nyelvváltozat — a szókészlet kivételével — az adott nyelv általános mintáit követi általában.

Irodalom

- BALOGH LAJOS szerk. 1993. *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- BALOGH LAJOS szerk. 1996. *A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- BENKŐ LORÁND 1967. A nyelvföldrajz történeti tanulságai. *Az MTA I. Osztálya Közleményei 24*: 29–48.
- DEME LÁSZLÓ 1997. A magyar dialektológia útja. In: BÜKY LÁSZLÓ szerk., *Nyíri Antal kilencvenéves*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészet Tanszék. 37–49.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU szerk. 1979. *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ ZOLTÁN 1994. A dialektológia a szövegtan interdiszciplináris keretében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 38/1: 55–59.
- SZÉPE GYÖRGY 2001. Több évtized az Intézetben... Egy túlélő nyelvész jegyzeteiből a XXI. század előestéjén. In: ANDOR JÓZSEF–SZÜCS TIBOR–TERTS ISTVÁN szerk., *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára 1*. Pécs, Lingua Franca Csoport. 11–20.